

Ks. prof. dr hab. Stanisław Kulpaczyński
Instytut Teologii Pastoralnej i Katechetyki
KUL Jana Pawła II w Lublinie

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr lic. Ilony Szarejko pt.

*Metody i formy aktywizujące młodzież licealną w toku lekcji religii.
Studium teoretyczno-empiryczne.*

**Rozprawa napisana pod kierunkiem Pani prof. dr hab. Anny Zellma,
na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
Olsztyn 2018 rok, stronic 294.**

Katechizacja w Kościele katolickim jest uznawana za istotny sposób przekazu Ewangelii na niwie świata (kerygmat, katecheza, homilia. Por. DM 9). Celem tej ważnej pastoralnej posługi jest rozwój wiary i zaprzyjaźnienie z osobą Jezusa Chrystusa. Służą temu: odnawiane programy katechetyczne, nowe podręczniki a także różnorodna formacja katechetów. Formacja katechetów ujęta w trójmianie „być”, „wiedzieć” i „umieć działać” dotyczy teorii i praktyki, w tym również poznania i umiejętności zastosowania różnorodnych metod i form realizacji procesu katechetycznego.

Adhortacja apostolska „Catechesi tradendae” przypomina, że dla wychowania w wierze, niezbędne jest wprowadzenie różnych form i metod, stosownych do wieku i poziomu umysłowego katechizowanych, dojrzałości eklesjalnej i duchowej oraz indywidualnych uwarunkowań (Por. CT 5).

Co pewien czas zostają wprowadzane nowe podręczniki do nauki religii, a w nich widać rosnący pluralizm form i metod nauczania, mający na celu aktywizowanie uczniów w toku lekcji religii. Z tego względu warto podjąć refleksję nad metodami i formami realizacji nauczania i wychowania religijnego w ramach lekcji religii. Potrzeba poznawania tej zmieniającej się sytuacji w procesie polskiej posługi katechetycznej jest jednym z głównych czynników uzasadniających podjęcie zasygnalizowanego w tytule pracy tematu.

Rozprawa doktorska Pani mgr lic. Ilony Szarejko podejmuje, ważne pytanie problemowe: jakie są opinie młodzieży licealnej na temat metod i form aktywizujących w toku lekcji religii? (s. 12)

Rozpoczynając opiniowanie tej teoretyczno-empirycznej rozprawy doktorskiej, pragnę to uczynić w trzech zasadniczych częściach: merytoryczno-formalnej, oceniającej i wnioskującej.

Merytoryczno-formalna prezentacja rozprawy

Rozprawa doktorska Pani mgr lic. Ilony Szarejko posiada układ strukturalny typowy dla prac teoretyczno-empirycznych.

Całość składa się ze strony tytułowej, spisu treści (w języku polskim i angielskim), wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, aneksu i summary w języku angielskim.

Wstęp jest prawidłowy, zawiera wszystkie istotne dla niego elementy. Przypomina, że będzie to studium teoretyczno-empiryczne. Uzasadnia celowość podjęcia problemu zawartego w pytaniu: *Jakie są opinie młodzieży licealnej na temat metod i form aktywizujących w toku lekcji religii?* Rozwiązanie tego problemu proponuje się dokonać w uszczegółowionej problematyce. Dalej *Wstęp* wskazuje materiał źródłowy, który stanowią dokumenty Kościoła, nauczanie papieży oraz wybraną literaturę polskojęzyczną, ukonkretnioną w przypisach. Część badawczą rozprawy oparto na sondażu diagnostycznym przeprowadzonym w L O im. Stefana Żeromskiego w Bartoszycach w roku 2012 i 2016. Uzupełnieniem tej metody badawczej jest wywiad przeprowadzony z katechetami tegoż liceum. Końcowa część *wstępu* ukazuje układ treściowy pięciu rozdziałów rozprawy.

Rozdział pierwszy dotyczy specyfiki metod aktywizujących młodzież w świetle dydaktyki katechezy. Ukazuje główne założenia aktywizacji (pojęcie i rodzaje, cele oraz role nauczyciela religii i ucznia), osiem rodzajów metod stymulujących aktywność, funkcje metod aktywizujących (stymulowanie aktywności zewnętrznej i wewnętrznej, wzbogacanie przeżyć i doświadczeń, umiejętności społecznych oraz wdrażanie do samokształcenia). Prezentuje kryteria doboru metod, którymi są: czynniki podmiotowe, uwarunkowania środowiskowe i baza materialna szkoły.

Rozdział drugi zawiera katechetyczne ujęcie form organizacji aktywności uczniów liceum na lekcji religii (od s. 103). Wyjaśnia istotę form organizacji aktywności uczniów odnosząc je do metod nauczania-uczenia się oraz do form organizacji pracy uczniów, dokonuje klasyfikacji tych form na prace: zbiorowe, w grupach, partnerskie i indywidualne. Do funkcji form aktywności uczniów zalicza: pobudzanie do działania zewnętrznego, do rozwijania motywacji wewnętrznej, poszerzania wiedzy osobistej i doświadczeń oraz kształtowanie dojrzałości społecznej. Za ważne kryteria doboru form organizacji aktywności uczniów uznaje czynniki zewnętrzne, wewnętrzne i tendencje metodyczne istniejące w konkretnej szkole.

Rozdział trzeci dotyczy metodologii badań własnych. Autorka powołując się na autorytety pedagogów (M. Łobocki, T. Pilch i in.) rysuje model badań, przypominając, że mogą one być jakościowe, ilościowe, teoretyczno-empiryczne, terenowe. Natomiast w swojej rozprawie wybiera model ilościowo-

jakościowy. Dowiadujemy się, że *Wykonanie badań o charakterze ilościowym było możliwe, dzięki zastosowaniu sondażu diagnostycznego. W ramach sondażu posłużono się kwestionariuszem ankiety, który został opracowany z wydatną pomocą prof. Anny Zellma, i zawierał pytania zamknięte z różnymi kafeteriami odpowiedzi, pytania otwarte, w których respondenci mogli wyrazić swoje opinie oraz pytania półotwarte. Do badań o charakterze jakościowym posłużył przede wszystkim „Kwestionariusz wywiadu dla nauczyciela religii” (s. 150-151). Badania zostały odpowiednio zorganizowane i dokonane w LO im. Stefana Żeromskiego w Bartoszycach, dwukrotnie – w roku 2012 i 2016. Celem tych badań była empiryczna weryfikacja stosowania metod i form aktywizowania uczniów na lekcji religii (s. 152). W zawiązku z omawianiem programu badań przypomniano naukowe ujęcia metod, techniki i narzędzi badawczych. Instrukcja i metryczka poprzedzały kwestionariusz ankiety dla uczniów (38 pytań) i kwestionariusz wywiadu dla nauczycieli (36 pytań s. 159). Dobór osób do badań był celowy pod względem wyboru szkoły a losowy pod względem doboru badanych uczniów. Doktorantka wybrała liceum, którego jest absolwentką. W tym rozdziale przypomniano też problem, zapowiedziany już we wstępie i problematykę uszczegółowioną w 16 kwestiach. Hipotezą główną jest przypuszczenia, że większość młodzieży deklaruje, iż nauczyciele religii stosują metody i formy aktywizujące uczniów w toku lekcji religii (s. 167). Natomiast hipotezy uzupełniające wiążą się ze zmiennymi niezależnymi – płeć i klasa, które wydają się różnicować opinie uczniów w badanych kwestiach. W 2012 roku zbadano 293 uczniów (jednak odrzucono 121 nierzetelnie wypełnionych ankiet) i 2 katechetów, a w 2016 r. 110 uczniów i 1 katechetkę. Opisano teren badań i scharakteryzowano w formie diagramów (płeć, klasa) 172 uczniów, których wypełnione ankiety zakwalifikowano do opracowania statystycznego, które wykonała firma z Bydgoszczy (s. 173-181).*

Rozdział czwarty, to wyniki analizy uzyskanych odpowiedzi z badań sondażowych i zawiera on opinie respondentów o metodach aktywizujących młodzież licealną (s. 182). Rozumienie metod aktywizujących u badanych kojarzy im się najczęściej z możliwością samodzielnej pracy (63%) i łatwiejszym przyswajaniem treści (31%). Wyniki analizy ankiet najpierw są podawane z badań w 2012 r. a potem z 2016 oraz ilustrowane diagramami. Na pytanie: „Czy słyszałeś o takich metodach jak metody aktywizujące”? (s. 189) badani w 2012 r. odpowiedzieli negatywnie w 58%, a w 2016 – 37%. Dalsze wyniki badań dotyczą wyboru funkcji i czynników aktywizacji, zastosowania metod w toku lekcji (jakie stosują najczęściej, najrzadziej i jakie są uznawane za ulubione). Zaprezentowano również opinie badanych na temat roli podręczników, pomocy dydaktycznych i prezentacji multimedialnych w aktywizacji uczniów.

Pracę dopełnia piąty rozdział ukazujący różnorodność form organizacji aktywności uczniów w wypowiedziach respondentów (s. 227). Pytanie o rozumienie przez badanych czym jest forma miało charakter otwarty

i dominującymi opiniami okazały się wypowiedzi, że jest to sposób prowadzenia lekcji oraz organizacja zajęć (54% w 2012 i 70% w 2016). W pytaniu nr 3 proszono badanych o wyrażenie zgody lub zaprzeczenie podanej definicji „metody” a w nr 4 określenia „formy” (w roku 2013 akceptowało podane określenia 74% a w 2016 - zgodziło się 80%). Za kryteria doboru form uznano kolejno: wiek uczniów (69%), treść, środki i pomoce, metody, poziom intelektualny uczniów, dyscyplina w klasie, temperament katechety, miejsce ... (34%). Ulubionymi formami badanych okazały się: praca grupowa, partnerska, indywidualna i w różny sposób oceniano te preferencje. Podobnie były najczęściej stosowane formy, a najrzadziej używanych wystąpiło zróżnicowanie w porównaniu pierwszego i drugiego badania (w 2012 – praca indywidualna a w 2016 grupowa). Katecheci wykorzystują, zdaniem badanych, wszystkie rodzaje form (w 2012 – 77% a w 2016 – 87%). Zdaniem licealistów nauczyciel religii, który może aktywizować uczniów powinien być: tolerancyjny, otwarty, zdolny do prowadzenia rozmowy, miłujący, z wyobraźnią... Na pytanie: Co jeszcze chciałbyś napisać na temat metod i form aktywizacji? Odpowiedziało tylko 30 osób, uzasadniając, że przy metodach aktywnych lekcje są ciekawsze i skłaniają do kreatywności, ale nie podano kto takie propozycje napisał.

Zakończenie (s. 249) rozpoczyna się stwierdzeniem, że *Metody i formy aktywizujące w nauczaniu religii mają bardzo duże znaczenie, bowiem to właśnie one decydują o poprawnej i skutecznej edukacji tego przedmiotu*. Dalej przypomina, że praca składa się z pięciu rozdziałów o charakterze teoretyczno-empirycznym. W celu weryfikacji podjętego we wstępie problemu przeprowadzono badania 402 uczniów w 2012 i 2016 roku, ale do analiz zakwalifikowano 172 (60 Ch i 112 Dz). Główną hipotezą było przypuszczenie, że *większość respondentów wie, czym są metody i formy aktywizujące uczniów w toku lekcji religii i wyraża przekonanie, że nauczyciele religii je stosują. Hipotezy uzupełniające wiążą się ze zmiennymi niezależnymi jakimi są: płeć i klasa*” (s. 249). Następnie na pięciu stronicach przedstawiono syntezę wyników badań, które były prezentowane w rozdziałach IV i V.

Bibliografia jest podzielona (ss. 256-272) na 3 główne działy: I. Źródła (Kwestionariusze ankiety dla uczniów i nauczycieli; Dokumenty Soboru Watykańskiego – 2; Nauczanie papieskie – 2; Dokumenty Stolicy Apostolskiej – 2; Dokumenty Kościoła w Polsce – 3; Pozakościelne akty normatywne – 4, tutaj mogły się pojawić podręczniki do religii używane przez badanych licealistów). II. Literatura przedmiotu – 144 (w tym 4 pozycje z Internetu). III. Literatura pomocnicza – 73 (w tym 7 z Internetu). Następnie mamy dwa *aneksy* w których umieszczono: Spis 61 diagramów, kwestionariusz ankiety dla uczniów (metryczka = 6 pytań i 38 pytań w większości skategoryzowanych) oraz kwestionariusz ankiety dla nauczycieli religii (metryczka = 9 pytań i 37 pytań otwartych). Pracę kończy SUMMARY po angielsku (ss. 292-294).

Ocena rozprawy i problemy dyskusyjne

Przedstawiając merytoryczno-formalny układ recenzowanej rozprawy, unikałem bezpośredniego dokonywania ocen, zapisując sobie, podczas jej lektury, wszelkie uwagi na osobnych kartkach, aby je ujawnić właśnie w tym punkcie recenzji.

Pani mgr lic. Ilona Szarejko podjęła w swojej rozprawie doktorskiej aktualny i pożyteczny temat, decydując się na opracowanie go w aspekcie nie tylko teoretycznym ale również empirycznym. Sądzę, że duża to zasługa Pani prof. dr hab. Anny Zellmy, która począwszy od swoich prac – magisterskiej i doktorskiej, nabywa wprawy stając się znawcą tego typu badań naukowych.

Praca ma poprawną, logicznie uzasadnioną strukturę o charakterze teoretyczno-empirycznym. *Wstęp* dobrze wprowadza w całość, zawiera typowe dla jego struktury elementy. Pięć rozdziałów poprawnie uszczegółowionych (zawierających cztery lub trzy części, podzielone na szczegółowe kwestie) stanowią sensowną całość. Zakończenie przypomina podjęty problem, postawione we wstępie hipotezy, ponownie przedstawia uzyskane wyniki i ogólnie stwierdza, że hipoteza główna i pomocnicze zostały potwierdzone wynikami badań. Dosłownie w pracy czytamy: *Reasumując stwierdza się, że postawiony w rozprawie problem: [...] został rozwiązany, a cel zrealizowany. [...] Wyżej przedstawione wyniki badań potwierdzają postawioną hipotezę główną. Młodzież licealna potwierdza stosowanie przez nauczycieli religii metod oraz form aktywizujących.[...] Przyjęte w pracy hipotezy pomocnicze potwierdziły się (s. 254-255).*

Nie ma krytycznej samooceny wykonanej pracy, ani wskazania na podstawie, których odpowiedzi badanych dokonano pozytywnej weryfikacji hipotez postawionych we *Wstępie*. Moim zdaniem ta ocena, że problem został rozwiązany, cel zrealizowany i hipotezy się potwierdziły byłaby lepsza, gdyby wskazano w których pytaniach i na jakim poziomie procentowym pojawiły się istotne różnice lub nie.

Bibliografia stanowi ważny fundament pracy, jest ona poprawnie podzielona, zgodnie z istniejącymi regułami, na 3 główne działy: źródła, literaturę przedmiotu, literaturę pomocniczą. Ostatnio istnieje tendencja, aby wyodrębnić jako osobny dział pozycje zaczerpnięte z Internetu. Źródła są jeszcze uszczegółowione, ale brak w nich podręczników do religii. Biorąc pod uwagę, że mocną stroną tej pracy powinny być własne badania empiryczne, to ukazany zestaw pozycji bibliograficznych można uznać za wystarczający.

Odważne i prawidłowe postawienie problemu, dość wnikliwa analiza wybranej literatury a następnie własne badania sondażowe, nadały pracy pożyteczny charakter teoretyczno-empiryczny. Autorce pracy, zapewne pewne

doświadczenia zdobyte podczas nauczania religii, mogły pomóc lepiej rozumieć i umiejętnie interpretować dane uzyskane za pomocą sondażu ankietowego.

Patrząc na całość dwuczęściowej refleksji (teoria i badania własne), można zauważyć umiejętność logicznego przekazu treści zgłębianego problemu, który jednak został osłabiony przez mało rzetelne podejście uczniów do proponowanych badań. Nazbyt duża część odrzuconych ankiet (z 402 odrzucono 230 i do analizy pozostawiono tylko 172). W pracy nie wyczytałem kto i w jaki sposób realizował ten sondaż (zwykle czyni to autor pracy, za zgodą dyrekcji szkoły i danego nauczyciela religii...), czy to wprowadzenie do kwestionariusza było czytane przez osobę badającą, czy ona tylko rozdała arkusze i uczniowie sami czytali? Umiejętnie i owocnie wykonane badania stanowią o jakości materiału źródłowego. Dlatego pragnę zapytać na podstawie jakiego kryterium odrzucono dużą część ankiet (można np. zdecydować, że brak 10 odpowiedzi na 38 postawionych pytań dyskwalifikuje tak wypełnioną ankietę... a może przynajmniej część odpowiedzi nadawała się do analizy?)

Do watorów recenzowanej pracy zaliczam:

- trafny wybór pożytecznego i aktualnego problemu naukowego, godnego badań, co zapewne jest zasługą Pani profesor dr hab. Anny Zellma;
- poprawną strukturę pracy, którą cechuje układ o charakterze teoretyczno-empirycznym;
- metody prawidłowo dobrane, ale w części sondażowych badań własnych niezbyt solidnie przeprowadzone;
- część teoretyczna ma dobre oparcie na wybranych autorytetach, ale też Autorka potrafi być krytyczna w prezentowaniu ich poglądów np. s. 106-107 kiedy prezentuje ujęcia „forma” według M. Korgula czy S. Łabendowicza;
- dla zrozumienia istoty podjętego problemu cenne jest stwierdzenie *termin „forma” nie jest jednoznacznie używany w literaturze dydaktycznej i niektórzy autorzy używają go zamiennie z terminem <metoda>, <tok>” czy też forma jako określenie rodzaju katechez, to jednak termin „forma” nadaje się lepiej do określenia zewnętrznej, organizacyjnej strony nauczania...*”; Autorka powołuje się tutaj na B. Twardzickiego „Katechetyka formalna w służbie wiary” s. 187);
- język pracy zwięzły, komunikatywny, odpowiedni do formułowania oraz rozwiązywania problemów naukowych;
- pożyteczne wprowadzenia w poszczególne części rozprawy i krótkie zwięźczenia;
- bibliografię wskazującą na nieźle dobrane źródła, literaturę przedmiotu i pomocniczą, wystarczająco dobrze wykorzystaną;
- wydruk pracy jest wyjątkowo poprawny, gdyż nie zauważa się pojedynczych liter (a, i, w, z...) na prawej stronie linijek.

Problemy dyskusyjne:

- Stawianie hipotez jest cenne, gdyż daje szansę na bardziej precyzyjne rozwiązywanie podejmowanego problemu, ale dobrze jest starać się je

uzasadnić konkretnymi wynikami na poszczególne pytania odnoszące się do postawionego we *Wstępie* przypuszczenia. Wtedy bardziej wiarygodne jest mówienie: przypuszcza się, że będzie tak i tak (bo hipoteza to nie pewnik, ale przypuszczenie).

- Podkreśliłem wyżej, że dobór metod zastosowanych w pracy jest dobry. Jednak sondaż ankietowy, wymaga pewnego wysiłku w jego realizacji. Biorąc do ręki chociażby książkę *Metody i techniki badań pedagogicznych* Mieczysława Łobockiego (Wyd. Impuls. Kraków 2000). Wyróżnia on metody: obserwacja, skale ocen, eksperyment pedagogiczny, testy, metody socjometryczne, analiza dokumentów, sondaż, metoda biograficzna (s. 29-30); przypomina źródła błędów badań sondażowych (np. źle sformułowane pytania, zbyt duża pewność co do wiarygodności wypowiedzi respondentów, niewłaściwy sposób przeprowadzania badań, niekorzystne warunki zewnętrzne przeprowadzenia badań, cechy i poglądy osób przeprowadzających badania (s. 268). Proszę ocenić jakie plusey i minusy posiada badanie sondażowe audytoryjne, czyli dokonywane przy obecności badacza a jakie techniką online?

- Autorka powołuje się na znane autorytety dydaktyków katechezy (np. s. 114-117), szkoda, że nie przypominała, jak kwestie metody i formy ujmują znani twórcy podręczników. Przykładowo prof. Zbigniew Marek w podręczniku metodycznym „W drodze do Emaus” zamieszcza punkt „Metody i środki... i mówi o pracy w grupach i indywidualnej, jako o metodzie, nie o formie. Ks. prof. Jan Szpet w opracowaniu dla gimnazjum, w Przewodniku metodycznym ujmuje strukturę katechezy w trzech punktach: Zakładane cele, Przebieg katechezy i Inspiracje i np. w katechezie dla kl. I gimnazjum nr 19, w tym trzecim punkcie proponuje *Zamiast konkursu katecheta może zanalizować z uczniami (praca w grupach lub indywidualna) tekst Mt 25, 34-40* (s. 42).

- Śp. Ks. prof. Mieczysław Majewski w swojej *Metodologii katechetyki*, napisał, że zakończenie *składa się z wprowadzenia, wskazania na dokonane osiągnięcia, krytycznej samooceny i wysunięcia problemów do dalszych badań, w zakresie poruszanej problematyki* (s. 90). Chciałem zapytać o samoocenę wykonanej naukowej roboty. Owszem w końcowej części pracy można odczytać, że problem został rozwiązany, ale jakie wnioski mogą się przydać dla udoskonalenia pracy katechetów starających się doskonalić swoją posługę katechetyczną?

- W pracy zastosowano kolorowe diagramy, ale proszę pomyśleć, czy zwykłe tabele z podziałem na kategorie odpowiedzi, płeć badanych i wyrażenie wypisywane dane procentowe nie byłyby bardziej czytelne?

- W pracy pojawiły się małe błędy, „literówki”, które można poprawić, a tutaj tylko je sygnalizuję: np. s. 11, to jest Wykaz skrótów, po *Kat* zbędna jest kropka; s. 17 - 10 wiersz od dołu jest *darmowych* a ma być *dramowych*; s. 18 wiersz 10 od góry, po słowie *i rozwijał* brak się; s. 20 wiersz 6 od dołu *Badacze zgodnie twierdzą, że w aktywne oraz samodzielne myślenie..* należy wykreślić w;

s. 51 zamiast punktu 5) ma być 4); s. 66 przypis 268 *Metody aktywizujące...* nastąpił przeskok tekstu o linię niżej; s. 68 przypis 347 [online] te dane: ...*Podmiotowa%20aktywność%20własna%20jako%20...* to warto było wyjaśnić, podobnie przypis nr 30 na s. 111; s. 183 wiersz 4 od góry ... i inne.

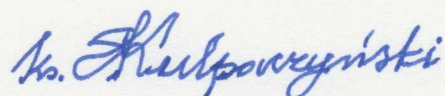
Jako pytania do publicznej dyskusji proponuję trzy kwestie:

1. W pracy (s. 152) przedstawiono etapy powstawania rozprawy (w 2010 r. sformułowano temat, w 2011 plan doktoratu i otwarcie przewodu, itd., pilotaż, badania własne i opracowanie materiałów empirycznych w 2017 roku). Proszę wyjaśnić pojęcia: metoda, technika i narzędzie badawcze oraz ocenić metodę sondażu wykonywanego techniką badania audytoryjnego i online.?
2. Która nazwa jest częściej używane w Polsce: „*Katecheta*” czy „*Nauczyciel religii*” i czy można było w pracy używać ich zamiennie?
3. Jak zachowywała się młodzież licealna podczas badania i co może jej dać takie badanie sondażowe w ramach lekcji religii?

Wniosek końcowy

Metody i formy to wartościowe piękno w rękach katechety, które może służyć wszechstronnemu rozwojowi katechizowanych i doprowadzać ich do przyjaźni z Bogiem. Recenzowana teoretyczno-empiryczna praca doktorska mgr lic. Ilony Szarejko stanowi pewien wkład naukowy w tym zakresie. Prawidłowe postawienie problemu, właściwy dobór metod, wnikliwe analizy wybranej literatury, dokonanie własnych badań sondażowych i prezentacja uzyskanych rezultatów, język przekazu poprawny, zwięzły, naukowy, stanowią o wartości recenzowanego doktoratu. Dość dobrze przedstawiona teoretyczna część pracy, oparta o autorytety wybranych dydaktyków, przeważa nad mankamentami badań sondażowych i staje się wartością dla osób, które trują się nad doskonaleniem posługi katechetycznej.

Reasumując wnioskuję, że zaprezentowana rozprawa jest poprawna pod względem merytorycznym i formalnym, zasługuje na pozytywną ocenę, spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim i stanowi podstawę do kontynuowania przez panią mgr lic. Ilonę Szarejko dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. prof. dr hab. Stanisław Kulpaczyński

Lublin, 11 lipca 2018 r.